MİLEL VE NİHAL
inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
ISSN: 1304-5482

MAKEDONYA'DA İSLAM KÜLTÜRÜ

Cilt/Volume: 9 Sayı/Number: 2
Mayıs – Ağustos / May – August 2012

Milel ve Nihal Geleneğinden

Makedonya'da Bulgar ve Latin Kilisesinin Gelişimi (Tunalı Hilmi'nin Makedonya Risalesi)

Ahmet TÜRKAN*

Makedonya, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar egemenliğinde barındırdığı bir bölgedir. Hıristiyan mezheplerinden daha çok Ortodoksların bulunduğu bu bölge asırlarca İstanbul Rum Patrikhanesi'nin yargısal yetki alanında yer almıştır. Rum Patrikhanesi, Balkanlardaki dini nüfuz alanını Osmanlı Dönemi'nde Bizans'tan daha fazla genişletmişti. Bu genişletme çoğu zaman baskı ve cebir şeklinde olmuştur. Örneğin Bulgarların yoğun olduğu bölgelere Rum metropolitler atanmış; kiliselerdeki ayin ve ibadetler Rumca yapılmış ve okullardaki eğitim de Rumca verilmiştir. Hatta Rum Patrikhanesi tarafından 1767 yılında Bulgarların tek temsilciliği olan Makedonya'daki *Ohri Başpiskoposluğu* kaldırılmış ve Rum Ortodoks Kilisesi'nde tam bir tekelleşmeye gidilmiştir.[1]

---

* Yrd. Doç., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD [aturkan81@hotmail.com].

1 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 102.

19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı devletlerin sınırlarını değiştirdiği gibi ana kiliselerin yargısal yetki alanlarını da büyük oranda etkilemiştir. Bunlardan biri de hiç şüphesiz yoğun bir Bulgar nüfusun yer aldığı Makedonya'dır.

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar özgürlükçü bir anlayışıyla yönettiği bu topraklar 19. yüzyılın ikinci yarısında adeta dinî ve siyasi kavgaların yaşandığı bir arenaya dönüşmüştür. Kavganın ana aktörleri ise Papalık, Rusya, Rum Patrikhanesi, Bulgar Eksarhlığı ve Avusturya'dır. Biz burada sözü fazla uzatmadan konu ile ilgili olarak Kahire'de Aralık 1908 (Kanun-i evvel 1324) tarihinde basılan Makedonya isimli bir risaleye kulak verelim. Tunalı Hilmi tarafından yazılan 48 sahifelik risalede Makedonya, "mazisi", "hâli" ve "istikbali" başlıkları altında üç ana kategoride ele alınmaktadır. Mazi başlığı altında Makedonya'nın dinî, coğrafi ve tarihi bir takım özellikleri verilmektedir. Hâli başlığı altında esas konumuz olan Bulgar Kilisesinin gelişimi ve Makedonya'daki Bulgar Kilisesinden bahsedilmektedir. İstikbali başlığı altında ise Makedonya'daki kilise tartışmalarının ileride nerelere varabileceğine dair öngörülerde bulunulmaktadır. Tunalı Hilmi'nin "Makedonya kahramanlarına bir armağan" nitelemesiyle başladığı risale şu satırlarla devam etmektedir:

Hıristiyanlar için ruhani merkez yalnız Roma Kilisesi ve ruhani reis de yalnız papalar idi. Miladın dokuzuncu asrında İstanbul Kilisesi Roma Kilisesinden ayrıldı. İstiklalini ilan etti. Ortodoks unvanını aldı. Bu tefrika mezhep ihtilaflarından ileri gelmişse de esasen bazı siyasi emellere mebnidir. Bu emeller bir vakit gizli kaldı. Mamafih çarçabuk meydana çıktı. Ezcümle Bulgarlar Hıristiyanlığı kabul etmeye döküldükleri zaman kralları İstanbul'a müracaat etti. Müstakil Bulgar Kilisesi açılması için istirhamda bulundu. Pek çok uğraştı. Bir dereceye kadar muvaffak oldu. Fakat Bulgar hükümeti Şark imparatorluğu tarafından 1015'de mahvolunca bu imtiyaz da mahvoldu. 1186'da yine teşkil eden Bulgar hükümeti bu imtiyazı yine elde etmeğe son gayretle çalıştı. Hatta hükümdarlar riyaset-i ruhaniyeyi bile nihayet kendi üzerlerine aldılar. Zira ne yaptılarsa istedikleri faide hâsıl olamıyordu. Çünkü Bulgar

Kilisesi ismen Bulgar Kilisesiydi. Bulgar olan metropolitler, papazlar bir vakit sonra Rumlaştırıldı. İşte Şark Kilisesinin âmal-i siyasiyesi budur: Dünyayı Rumlaştırmak!..

Bu kilise kavgaları yıllarca sürdü. Bulgarlar şarktan umduklarını bulamayınca Garba, Roma Kilisesine başvururlardı. Bu taraftan gelen yardım da Latin efkâr ve tekeline bürünmüş bulunuyordu.

Elhasıl Bulgarlar kilisece ciddi bir muvaffakiyete nail olamadılar. Sözde bazı metropolitlikleri vardı. Fakat birer birer hep kapatıldılar. Ohri'de güya bir de eksarhlık2 vardı. Nihayet 1767 da bu da kapatıldı.

Görülüyor ki, Bulgarlar mübareze-i mezhebiyede oldukça sebat göstermişlerken Şark kilisesi türlü türlü hilelerle yine her muvaffakiyeti bile neticesiz bırakmıştır.

İstanbul'un fethi üzerine Şark Kilisesi büyüdü. Pek ziyade ehemmiyet kazandı. Kendine tabi olan Şark Hıristiyanlarını Rumlaştırmaya daha kolay surette muvaffak olmaya başladı. Takım takım papazlar seneden seneye daha çok olmak üzere Rumluk cihetine aktarılıyordu. Bundan maksat neydi? Osmanlılarca bu pek o kadar belli değildi. Zaten Rumlaştırma, temel esası değişmemişse de hedef esası tebdil etmişti.

Büyük Petro meseleyi bütün dehşetiyle göz önüne getirdi. Şark Kilisesinin husule getirmekte olduğu bu seferki âmâl-i siyasiye terakkisine set çekmeye, belki de kurban gitmeye daha açığı bir dehşetli rakip olmaya azmetti. 1761'de kendisine reis-i ruhani sıfatını da verdi. Müstakil bir Slav Kilisesi açtı.

Evet birinci büyük tefrika âmâl-i siyasiyeye müstenit olduğu gibi bu ikincinin de böyle olduğuna şüphe yoktur. Petro'nun tasavvurunca Slav İttihadı Panislavizm bu sayede daha çabuk hâsıl edilebilecekti. Demek oluyor ki Petro, Şark Kilisesine karşı yalnız tedafii bir hal ve vaziyet almaya değil, manevi bir tecavüze... Evet evet: daha dehşetlik bir istilaya meydan açmaya azmetmişti.

---

2 Eksarhlık, Bulgarların başpiskoposluk makamına verdikleri isimdir.

Vaktâ ki Yunanistan tekrar teşkil etti. Şark Kilisesi de yeni bir kurum meydana getirmişti. Artık yürüdüğü kisveden sıyrılabilecekti. Nitekim emellerinin sonucu panhelenizm (elenoz ittihadı) ve Bizans İmparatorluğu'nun iadesi olduğunu Yunanistan'ın teşkilini müteakip bütün dünyaya açıktan açığa gösterdi. Fakat alenen bu cürette bulunmaya muktedir olamayacağından bu işi yeni bir kurum vasıtasıyla gördü.

1835'te kral, reis-i ruhani olmak üzere Şark Kilisesi neden Yunanistan'dan ayrıldı. Bir müstakil Yunan Kilisesi açtı. Fakat bu tefrika Fener'in Yunan yahut panhelenizm emellerine hizmet olmadığına delil addolunmasın.

Panhelenizmin nüfuzu, tesiri ve ifsadatı yüzlerce sene evvelkileri düşündürecek derecede artmakta, daima şiddetlenmekte bulununca yüzlerce sene sonrakileri elbette bu nispette derin düşündürür. Bu şüphesizdir ne zamandan beri görülüyor ki Makedonya sakinlerinden birçokları aslen ve neslen bambaşka oldukları halde ben nesl-i Yunanidenim diye meydana atılıyorlar.

1860'da Bulgarlar yeni seçilen İstanbul Rum patriğini bir vesileyle tanımadılar. İşi büyüttüler ve bir Bulgar Eksarhlığının açılmasını istediler.

Şarktaki nüfuzuna geniş bir mecra atmak niyetiyle Kırım Muharebesi'ne iştirak eden Fransa Rumeli'ye şöyle bir göz attı. Balkan'daki Moskof nüfuzunu kırmak için Ortodoksluğa karşı Katolikliği ileri sürdü. Katolik papazlarını bilhassa Makedonya'ya kesretle döktü. İşte bunun neticesi olarak yalnız Bulgarlardan otuz bin kadar Katolik bulunuyordu.

1861'de Babıâli bir Katolik Bulgar Kilisesi tanıdı. Fakat Rusya'nın entrikası papanın vekilini azdırdı ve kendi ihtiyarıyla mevkiinden çekilmeye mecbur etti!..

Bir taraftan Ortodoks Bulgarlar taleplerinde devam, diğer taraftan da Rusya bunlara yardıma devam etti. Mücadelelerin, münazaaların ardı arası kesilmedi. Fener, Bulgarların müdafaat-ı mezhebiyesine Ruhu'l Kudüs'ün ittihada ait olan vasiyetlerini ağza alarak soğan suyuyla akıttığı gözyaşlarıyla cevap verdi dur-

du, dinletemedi. Babıâli ise bıktı usandı. İyice sıkıştı, sıkıştırıldı. Nihayet 1870'te Bulgar Eksarhlığı açıldı. Bu tefrika da tabii çok âmâl-i siyasiyeye mebni idi. Çar, Bulgarları Slav Kilisesine belki bağlayabilirdi. Fakat Balkan âmâlini ilerletmek için hem Osmanlı Hükümetini hem de Bulgarları kendi aleyhine kışkırtmayarak hareket etme cihetini iltizam etti.

Makedonya'da Bulgar çoktur. Bunlar bu tarafta Bulgar metropolitlikleri tesisine kalkıştılar. 1890'da kendilerine üç berat verildi. Üsküp, Köprülü ve Ohri metropolitlikleri açıldı. Bulgarlar bunlara kanaat etmediler. Metropolitliklerini arttırmak istediler. Hâlâ istiyorlar...3

Tunalı Hilmi'nin risalesinde de görüldüğü üzere günümüzde Bulgaristan sınırlarında bulunan Bulgar Kilisesinin tekrar küllerinden doğduğu ve yeşerdiği topraklar aslında Makedonya bölgesi özellikle de Üsküp ve Ohri şehirleridir. Üsküp ve Ohri'de yaşayan Bulgarlar mevcut kiliselerini hakkâni ölçüde paylaştırılması için Babıâli'ye sürekli yazı gönderiyorlardı. Osmanlı ise önceden Bulgar ve Rumlar tarafından ortak olarak kullanılan bu kiliseleri paylaştırmada birçok güçlükle karşılaşmaktaydı.4 Ancak süreç Bulgarların lehine gelişiyordu. Sonuçta Rum Patrikhanesinin yoğun muhalefetine rağmen Üsküp ve Ohri'deki metropolitliklere 1890'da Bulgar kökenli din adamları atanmıştır.5 Rum Patrikhanesi oldubitti türünden algıladığı bu tür tavırlara karşı kendini teolojik gerekçelerle savunmuştur. Patrikhaneye göre Bulgarlar Ortodoks anlayıştan saptıklarından "şizmatik" olarak kabul edilmeliydiler. Hatta Osmanlı hükümeti tarafından Bulgar piskoposlarına verilen beratlara bu "şizmatik" ifadesi eklenmeliydi. Diğer bir husus da Bulgar papazlarının önceden beri giydiği kıyafetlerin (kisvelerin) değiştirilmesiydi. Patrikhaneye göre Bulgarlar, Ortodoks anlayıştan saptıklarından dolayı Rumların giydiği kıyafetleri giyemezlerdi.6

---

3 Tunalı Hilmi, *Makedonya risalesi*, Kanun-i evvel 1324, Kahire, S. 10-15.

4 *Basiret gazetesi*, 14 Zilhicce 1291/22 Ocak 1875.

5 BOA., Y. PRK. TKM., 18/26.

6 BOA., Y. A. HUS., 237/32.

Rum Patrikhanesi ile Bulgar Kilisesi arasında siyasi ve dini yönlü bu türden tartışmalar uzun yıllar devam etti. Bu tartışmaların en önemli tarihi tanıklarından biri günümüzde İstanbul'da Haliç'in kenarında yer alan demir kilise diye de adlandırılan Saint Stefanos Kilisesidir. Rumların çokça bulunduğu bir mahallede (Balat'ta) kısa bir zamanda II. Abdülhamit'in talimatıyla dökme demirden inşa edilen bu kilise bir anlamda Ohri'deki ve Üsküp'teki Bulgar kiliselerinin de varlık sebebini anlatmaktadır.

Tunalı Hilmi'nin risalesinde dikkati çeken diğer bir husus da Fransızların Rusya'nın nüfuzunu kırmak için Makedonya'da Katolikliği teşvik etmesidir. Aslında 1860 yılında Bulgarlardan birçok kişi Katolik mezhebine geçmişse de bu cüzi miktarda kalmıştır. Bulgarların büyük çoğunluğu Ortodoks anlayışlarını koruyarak Rum Patrikhanesinden ayrılmak istemekteydiler. Patrikhane teolojik tartışmalarla sorunun üstesinden gelmeye çalışırken, Bulgarlar ise sorunu idari açıdan bağımsızlık çerçevesinde ele almıştır. Ancak şu da bir gerçektir ki Katoliklik açısından Fransa çok etkin bir rol oynayamasa da Papalığın Propaganda kolunun ve Avusturya'nın gayretleri sonucunda Makedonya'da Katoliklik büyük canlılık kazanmıştır. Katolikleşmedeki canlanmanın en önemli etkilerinden biri bölgedeki misyonerlik faaliyetleridir. Özellikle uzun yıllar Müslüman görünümü altında yaşayan ancak aslında Hıristiyan olan kişilerin tanassuru hadisesi bunun en önemli kanıtıdır. Bu kişiler büyük oranda Hıristiyanlıklarını da unutmuş kişilerdi. Ancak Katolik misyonerlerin çabaları bu kişilerin asıl dinlerini ortaya koymalarında onlara büyük cesaret verdi. Üsküp'ün yerel yöneticileri bu tür hareketlere tanık olduklarında nasıl bir politika izleyeceklerine dair kesin bir kararlılık da gösteremediler. İlk başta sürgün politikasını uygulamaya koyarken daha sonra bu politikayı terk etmek zorunda kaldılar.7 Çünkü Osmanlı'ya göre gizli bir din taşıyan kişilere kendi dinlerini açıklamalarına izin verilmemesi başka bir tehlikeye kapı aralayabilirdi. O da Müslüman olan bir kişinin Hıristiyanlığa geçiyormuş gibi oluşturacağı yanlış algıydı.8

7 BOA., İ. MMS., 78/2277.

8 BOA., İ. HR., 166/8922.

İşte misyonerlerin yoğun Katoliklik propagandası karşısında süreç, Üsküp'te 1892 yılında bir Latin Başpiskoposluğu'nun kurulmasına kadar varmıştır.9 Ancak Latin Başpiskoposluğu'nun kuruluşu, başka tartışmalara kapı aralamıştır. Örneğin başpiskoposun Arnavut mu yoksa Slav kökenli mi olacağı meselesi bunlardan sadece birisidir...10

9 BOA., HR. SYS. 122/40.
10 BOA., BEO., 3499/262409.